

ZBOŽNOST V RANÉM NOVOVĚKU

I. POJEM A DEFINICE ZBOŽNOSTI

Zbožnost je fenoménem, který lze chápat v několika rovinách, což způsobuje nesnadnost jakéhokoli pokusu o její stručné definování. Přitom její pojetí není jednotné ani v současné teologii. Objevuje se trojdimenzionální členění: praxe (doporučené praktikování víry), „Politeia“ (individuální či skupinově specifická část zbožnosti) a „skryté zvyklosti“ (nepřístupná část praxe, například tichá soukromá modlitba) (*Theologische Realenzyklopädie*, 1983). Anebo „dvojměrné“ rozdělení na individuální a kolektivní zbožnost (*New Dictionary of Catholic Spirituality*, 1993). Historické bádání přispělo k dalšímu rozmnožení kategorizace, kupříkladu na základě sociální stratifikace (zbožnost elit a lidová zbožnost) nebo regionální specifičnosti (bavorská či rakouská zbožnost: pietas Bavarica, pietas Austriaca).

Zbožnost je v historiografii často analyzovaným tématem, ačkoli pro historiky je zároveň fenoménem těžko dostupným, především z důvodu nutnosti pracovat jen s nepřímými doklady. Nejčastěji se proto píše o projevech zbožnosti: plnění základních náboženských povinností (přijetí svátosti, zpověď), účast na náboženských aktivitách (bohoslužby, procesí, pouti, svěcení kostelů, církevní slavnosti), úcta ke svatým, členství v náboženských bratrstvech, dobročinnost (testamenty, fundace). Zásadní je pak využití ego-dokumentů, tedy pramenů, které referují o vnitřním světě historických aktérů.

Ke studiu: van Dülmen, Richard: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Díl III.: *Náboženství, magie, osvícenství*. Praha 2007; Burke, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha 2005.

Votivní obraz s Pannou Marií Pomocnou a posledním soudem, 17./18. století.

V předmoderní epoše prostupovalo náboženství veškerou společností, prostor bez náboženství (ateismus) v zásadě neexistoval. Tři motivy, jež ukazuje vedlejší vyobrazení, jsou typickými aspekty středověku a raného novověku: osobní zbožnost (zcela dole), eschatologická perspektiva života (poslední soud), ochrana prostřednictvím nadpřirozena (Bůh, světcí).

Tři základní rozdíly mezi středověkem a raněnovověkem zbožností: 1) středověk neznal ostrou hranici mezi sakrálním a profánním (to přinesla až reformace); 2) ve středověku existovalo mnoho zbožných praktik, ale žádná jejich hierarchie; 3) v novověku se zásadně proměnila společenská funkce náboženství a konfese (vyznání): náboženské války, vznik moderní vědy, v 18. století osvícenské reformy, sekularizace.

II. LIDOVÁ ZBOŽNOST

Pro historické bádání má stěžejní význam sociálně determinované rozdělení zbožnosti. Dle známé teze se na konci 17. století vzdálila **zbožnost elit** od **zbožnosti lidové** a zatímco elity přijaly „racionálnější“ formy piety, „běžný lid“ setrval na tradičních projevech. Venkované tíhli spíše k magicko-pověrečným představám, naopak měšťané (hlavně řemeslníci) měli dávat přednost spiritualistickým hnutím (pietismus, jansenismus). Osvícenství pak mělo být charakteristické jen pro vzdělané měšťanské vrstvy (úředníci, lékaři, malíři, právníci, obchodníci), zatímco kultura řemeslníků a sedláků vykazovala odlišné prvky.

Základem definice lidové zbožnosti je předpoklad, že od církevní víry a náboženských forem kultu je třeba odlišit zbožnost, která není shodná s tím, co považuje organizovaná církev a její teologové za pravé křesťanské učení a praxi. V období reformace a následující náboženské reformy 16.–17. století se zjevně zvýraznil rozdíl mezi oficiálním učením církví, jak je známe z rozhodnutí koncilů, biskupských synod či z teologických traktátů, a laickými zbožnými praktikami, prováděnými v každodenním životě.

Specifický charakter lidové zbožnosti vychází z jejího zapojení do pracovního cyklu a způsobu života lidí (zejména na venkově). V centru pozornosti nestojí explicitně víra, ale spíše rituály, doprovázející sociální a kulturní život. Taková zbožnost není psaným náboženstvím, neorientuje se na bibli, biblické náměty jsou do ní importovány většinou skrze obraz a kázání. Dle R. van Dülmena hrály v této zbožnosti rozhodující roli magicko-náboženské představy, vedoucí občas k překračování ortodoxie (např. svátosti a jejich zneužívání, úcta svatých jako patronů proti nemocem apod.).

Škapulíř z hrobu abatyše svatojiřského kláštera, 17. století.

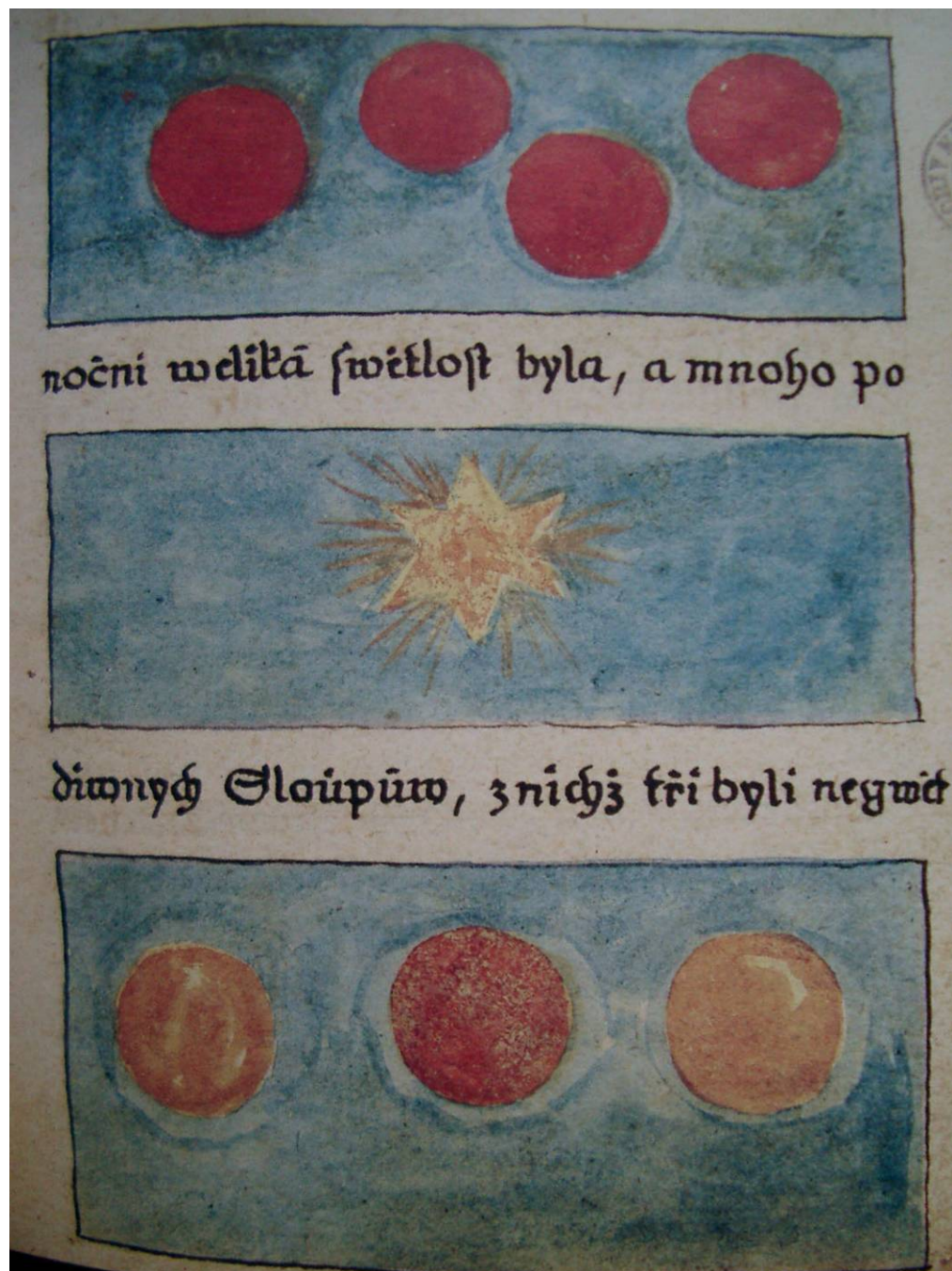
Historické prameny pro zachycení lidové zbožnosti jsou problematické. Často byla využívána kázání nebo písně, intenzivního vytěžení se dočkaly kriminální spisy (soudní akta, výslechy) a vizitační zprávy. Tyto texty ale byly z velké části produktem církevních elit, takže nenabízejí přímý přístup k fenoménu lidové víry.

Mezi etnology i historiky častěji zmiňované prameny lidové víry patří i hmotné artefakty. Škapulíře, růžence a další posvěcené předměty (svěcená voda, olej, svíce, medailky, křížky, obrázky, relikvie) měly pro raněnovověké věřící zvláštní přitažlivost. Spojovaly totiž v sobě prvek posvátný a magický, které mnozí lidé dokázali jen obtížně rozlišit. Tyto tzv. svěceniny či svátostky se v katolických oblastech 17. a 18. století těšily ohromné popularitě a v rozporu s oficiální církevní doktrínou fungovaly u věřících běžně jako zprostředkovatelé milosti a účinné prostředky pomoci v různých nesnázích každodenního života.

Pro běžného člověka 18. století nevysvětlitelné astronomické jevy jako podnět ke zvýšené náboženské citlivosti. Kronika města, 2. polovina 18. století.

Velkým zlomem v náboženských dějinách Evropy byla reformace, která striktně oddělila náboženský svět od magie a vyznačovala se snahou o „disciplinaci“ věřících. Teologové a reformátoři 16. století definovali pravou víru a odchylky od ní označili za herezi. Oficiální doktrína se stala závazným pojítkem křesťanské víry. Základním prvkem křesťanského života se stalo morální chování, což vedlo k potírání nemanželského sexu, luxusu v oblékání, obžerství, špatného chování v kostele apod.

III. BAROKNÍ ZBOŽNOST A „PIETAS AUSTRIACA“

Velký význam pro teologické formování tzv. barokní zbožnosti měl tridentský koncil (1545–63), který určil základní prvky náboženské praxe. Zásadní úlohu pak sehrála náboženská nabídka a aktivity církevních řádů (jezuitů, kapucínů, piaristů, františkánů, augustiniánů aj.).

Historikové předpokládají, že v zemích rakouských Habsburků se rozvinula specifická podoba zbožnosti, tzv. „**pietas austriaca**“ (**rakouská zbožnost**), která byla založena na trojí úctě: k eucharistii, ke Kristově kříži a k Panně Marii a svatým patronům. Habsburkové od Ferdinanda II. až po Karla VI. byli hlavními propagátory této úcty, finančně i jinak podporovali výstavbu monumentů (kostelů, poutních míst, mariánských sloupů), provozování pobožností, zakládání náboženských bratrstev. Ferdinand III. dal celou zemi pod ochranu Panny Marie, téma ochrany ze strany světců hrálo podstatnou úlohu v politice Habsburků (např. v boji proti Osmanům) i v jejich reprezentaci prostřednictvím apologetické literatury i umění.

Vyobrazení: Ferdinand III. jako přemožitel hereze (1654).

Titulní list tisku brněnského farního bratrstva Božího Těla, 1754.

Jedním z typických fenoménů katolické zbožnosti 17. a 18. století byla laická náboženská bratrstva, tedy sdružení laiků pod vedením kněze. V českých zemích byla první potridentská sdružení zakládána od 70. let 16. století, velkého rozmachu se ale dočkala až v poslední třetině 17. století. Stovky těchto zbožných konfraternit, působících pod patronátem místních farností i různých církevních řádů po celé zemi, velice ovlivnily náboženskou praxi, zejména ve městech (v Praze jich působilo asi 70, v Olomouci i v Brně kolem 20). Bratrstva měla rozsáhlou členskou základnu (takřka každý měšťan byl členem alespoň jednoho sdružení), nabízela vhodnou realizaci ženám a rozšiřovala nabídku náboženských aktivit, především o pravidelné modlitby a procesí. V habsburských zemích byla všechna tato bratrstva zrušena v době reforem Josefa II.

Studijní text:

Heslo „Confraternities“: Europe 1450 to 1789. Encyclopedia of the Early Modern World. 6 Vols. Ed. Jonathan Dewald et al. New York 2004.

